

Araştırma Makalesi / Research Article

MAĞJAN JUMABAYULI'NIN ŞİİRLERİNDE TÜRK KAVRAMI VE TÜRKLÜKLE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR

Onur BALCI¹

Öz

Mağjan Jumabayuli 20. yüzyıl başındaki Kazak edebiyatının en önemli müelliflerinden biridir. Şiir, hikâye, makale türlerinde eser vermesinin yanında *Pedagogika* 'Pedagoji' isimli ilmî bir eser de kaleme almıştır.

Şiir yeteneği çok genç yaşta fark edilen Mağjan Jumabayuli'nin ilk şiir kitabı henüz on dokuz yaşındayken basılmıştır. Şairin şiirleri büyük bir tefekkürün, geniş bir kültürün ve temelleri sağlam bir ideolojinin şiirleridir. Bu nedenle Mağjan Jumabayuli'nin ünü yalnızca yaşadığı zaman ve coğrafyayla sınırlı kalmamıştır.

Mağjan Jumabayuli'nin eserlerini verdiği dönem Çarlık Rusya'nın son Bolşevik Rusya'nın ilk dönemleridir. Bu çalkantılı dönemde Rusya, tahakkümü altına almaya çalıştığı Türk halklarını geçmişinden ve diğer Türk soylu halklarla olan birliğinden ayırmaya çalışmış, buna karşılık olarak bu coğrafyalarda ve bu coğrafyalarda gelişen edebiyatlarda milliyetçilik akımları görülmeye başlamıştır.

Mağjan Jumabayuli da bu akımdan etkilenmiş, şiirlerinde Türk kavramını ve Türklükle ilgili kavramları ateşli bir üslupla işlemiştir. Şair, *Türkistan* 'Türkistan', *Oral Tawı* 'Ural Dağı' gibi şiirlerinde ve *Bayan Batır* 'Batur Bayan', *Qorqıt* 'Korkut' gibi destansı şiirlerinde Türk kavramını ve Türklükle ilgili diğer kavramları sıklıkla kullanmıştır. Şairin şiirlerinde Türklükle ilgili pek çok kavramı görmek mümkündür.

Bu çalışmada Mağjan Jumabayuli'nin şiirlerindeki Türk kavramı ve Türklükle ilgili kavramlar işlenmiştir. Kavramlarla ilgili kısa izahatlar verilmiş, kavramın geçtiği mısralar, örnek olarak sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Mağjan Jumabayuli, Çağdaş Kazak şiiri, Türk, Türklükle ilgili kavramlar.

**THE CONCEPT OF TURK AND OTHER CONCEPTS RELATED TO TURKISHNESS
IN THE POEMS OF MAĞJAN JUMABAYULI**

Abstract

Magjan Jumabayuli is one of the most important authors of Kazakh literature of the early 20th century. In addition to poetry, stories, articles, he also wrote a scientific work called *Pedagogika* 'Pedagogy'.

Magjan Jumabayuli's poetry talent was recognised at a very young age, and his first poetry book was published when he was only nineteen years old. The poet's poems are the poems of a great contemplation, a broad culture and a well-founded ideology. Therefore, the fame of Magjan Jumabayuli was not limited only to the time and geography in which he lived.

The period in when Mağjan Jumabayuli wrote his works was the last period of Tsarist Russia and the first period of Bolshevik Russia. In this turbulent period, Russia tried to separate the Turkic Peoples, whom it tried to dominate, from their past and their unity with other Turkic Peoples, and in response to this, nationalist movements began to be seen in these geographies and in the literatures developed in these geographies.

Magjan Jumabayuli was also influenced by this movement, and in his poems, he treated the concept of Turk and concepts related to Turkishness in a fiery style. The poet often used the concept of Turk and other concepts related to Turkishness in his poems such as *Türkistan* 'Turkestan', *Oral Tawı* 'Ural Mountain' and epic poems such as *Bayan Batır* 'Batur Bayan', *Qorqıt* 'Korkut'. It is possible to see many concepts related to Turkishness in the poet's poems.

In this study, the concept of Turk and concepts related to Turkishness in the poems of Magjan Jumabayuli are analysed. Short explanations about the concepts are given and the verses in which the concept is mentioned are presented as examples.

Key Words: Magjan Jumabayuli, Contemporary Kazakh poetry, Turk, concepts related to Turkishness.

¹ Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, onur.balci.ctl@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2771-7354.

Başvuru Tarihi (Received): 03.11.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 26.01.2024

Giriş

Yirminci yüzyılın başında milliyetçilik akımı bütün Türk dünyasında olduğu gibi Kazak coğrafyasında ve Kazak edebiyatında da kendini göstermiştir. Bu dönemde eser veren Ahmet Baytursınulı, Mirjakıp Duvlatulı gibi Kazak müelliflerinin eserlerinde bu akımın etkilerini görmek mümkündür. Mağjan Jumabayuli da bu akımdan etkilenen müelliflerden biridir.

Kazak edebiyatının en önemli simalarından biri olan Mağjan Jumabayuli, sadece Kazak edebiyatı için değil bütün Türk halklarının edebiyatları için önemli isimlerden biridir. Onun ünü, yazdığı şiirlerle Kazak bozkırını aşmış, bütün Türklerin arasına yayılmıştır. Bunda Mağjan'ın güçlü, lirik, epik bir şair olmasının önemi büyüktür. Daha çocuk denecek yaşta şiire yatkınlığı çevresindekiler tarafından fark edilmiş, ilk şiir kitabı olan *Şolpan*, şair daha 19 yaşındayken yayımlanmıştır.

Şiirlerinde pek çok konu ve tema işleyen Mağjan'ın üzerinde durduğu en önemli konulardan biri Türklük konusudur. Bu konuyu şairin pek çok şiirinde görmek mümkündür. Bu çalışmada Mağjan Jumabayuli'nin hayatı, eserleri verilecek ve şiirlerinde işlediği Türklük konusu üzerinde durulacaktır².

1. Mağjan Jumabayuli'nin Hayatı

Mağjan Jumabayuli, 1893 yılında Kuzey Kazakistan Vilayeti'nde Sasikköl'ün kıyısında bulunan Mağjan Jumabayev Bölgesi içindeki Mağjan Köyü'nde dünyaya gelmiştir (Äbdimanulı, 2010; Elewkenov, 2002; Tasmağambetov ve diğerleri, 2004). “Bu bölge daha önce Akmola Vilayeti Petroval Bölgesi Sarıayğır Nahiyesi, sonradan Poludenoskiy Nahiyesi, yakın zamanlarda Beynetkor ve bir de Bulayev Bölgesi olarak adlandırılmıştır.” (Elewkenov, 2002, s. 6).

Mağjan Jumabayuli ilk eğitimini köydeki molladan almıştır. Bu molla onu dört yıl okutan, Çarlık baskısından dolayı Mağjan'ın köyüne sığınan Başkurt aydını Ahiyetdin Ahanov'dur. Mağjan, Ahanov'dan dört yıl eğitim aldıktan sonra 1905 yılında Türkiye'de eğitim alarak Kızıljar'da medrese açan Muhammetjan Begişov'un yanına verilir. Begişov, Çarlık yönetiminin Müslümanları Hristiyanlaştırma ve misyonerlik faaliyetlerine karşı mücadele eden bir isimdir. Mağjan, bu medreseden 1910 yılında yüksek derece ile mezun olmuştur. Mağjan Jumabayuli 1911-1912 yıllarında Ufa'da dönemin önemli eğitim ve kültür merkezi olan Galiya Medresesinde okumuştur (Äbdimanulı, 2010; Elewkenov, 2002; Mutlu, 2017, Tasmağambetov ve diğerleri, 2004).

Mağjan Jumabayuli'nin şiire hakiki anlamıyla adımını attığı zaman işte bu yıllara denk gelmektedir. Çünkü Mağjan, bu yıllarda Kazakların büyük aydını, *Oyan, Qazaq!* ‘Uyan Kazak’ şiirinin şairi, Kazak edebiyatındaki ilk romanın yazarı Mirjakıp Duvlatov ile tanışmıştır. Duvlatov ile tanışması, onun Rusça ve Rus klasikleri ile tanışmasına da sebep olmuştur. Bu hadiseden sonra Mağjan, Abay'ın şairliği ve şiirleri ile hemhal olmuş, Ombı'da kurulan *Birlik* adlı gençler birliğinin el yazması olarak çıkardığı *Balapan* isimli dergiye redaktör olarak seçilmiş, Galiya Medresesinde ders veren Tatar alimi Ğalımjan İbrahimov ile sık sık görüşmeye başlamıştır (Elewkenov, 2002). Mağjan Jumabayuli'nin şiirleri ve şairlik yeteneği Ğalımjan İbrahimov'u derinden etkilemiştir. “Bu nedenle Ğalımjan, 1910 yılının güzünde Mağjan şiirlerinin el yazmasını Kazan'daki Kerimovlar'ın matbaasına teslim eder. 1912 yılında Mağjan'ın *Şolpan* isimli şiir kitabı basılır.” (Tasmağambetov ve diğerleri, 2004, s. 226).

1913 yılında Mağjan, Ombı'daki Öğretmen Yetiştirme Kursu'na gider. 1917 yılında bu kurstan mezun olur. Kursu tamamladıktan sonra memleketine döner. O zamandan sonra Ekim İhtilali'nin

² Bu çalışmada verilen mısralar ve sayfa numaraları şu eserden alınmıştır: Jandıbayev, Ğusman (Ed.) (2013). *Mağjan Jumabayev Şiğarmaları 1-Tom*. Almatı: Jazuwşı.

karmaşık günlerini yaşar. Çar tahttan indikten sonra şair, Alaş Partisi ve Alaşorda yönetimine katılır, yerel basında çalışır, okullarda dersler verir. 1918'de Mağjan, Ombı'daki Öğretmenler

Enstitüsü'ne gitmiştir. Burada *Üş Jüz Partisi*'ne üye olduğu için tutuklanmış ve şubat ayından mayıs ayına kadar Ombı Hapishanesi'nde kalmıştır. Hapishaneden çıktıktan sonra köyünde vakit geçirmiş ardından Petropavl Bölgesi'nde açılan iki yıllık pedagoji kursunun yöneticisi olmuştur. 1919 yılında ilk eşi Zeynep Hanım'ı, bir yıl sonra da oğlunu kaybetmiştir (Elewkenov, 2002; Tamir, 1993; Tasmağambetov ve diğerleri, 2004). 1920'de halk arasında meşhur olan *Bostandıq Tuwı* 'Özgürlük Bayrağı' gazetesinin redaktörü olarak tayin edilmiştir. Bu yılın sonuna doğru ikinci eşi Zıliyha Hanım ile evlenmiş, 1923 yılında Taşkent'e gitmiş burada *Şolpan* ve *Sana* dergilerinde ve *Aqjol* gazetesinde görev yapmıştır. Bu yıllarda bazı eserlerini bastırması ve meşhur *Batır Bayan* isimli uzun şiirini kaleme almıştır (Elewkenov, 2002; Tasmağambetov ve diğerleri, 2004).

Mağjan Jumabayulı, 1923-1926 yılları arasında Moskova'daki *Kün Şıǵıs* 'Doğu/ Gün Doğusu' matbaasında çalışmıştır. Bu sırada Valeriy Bryusuf tarafından yönetilen edebiyat ve sanat enstitüsünde okumuş, 1927 yılında memleketine dönmüş ve çeşitli okullarda dersler vermiştir (Äbdimanulı, 2010).

“Mağjan 1925 yılında, diğer Kazak gençleriyle birlikte Moskova'da kurdukları “*Alka*” adlı edebiyat derneğindeki faaliyetleri bahane edilerek 19 Temmuz 1929 tarihinde tutuklanmış ve dokuz aylık bir tutukluluk döneminden sonra, 1930 Nisanı'nda kendisi gibi 13 Kazak aydınıyla birlikte idam cezasına çarptırılmıştır. Aslında Mağjan'ın bu cezaya çarptırılmasının asıl sebebi kendi vatanına ve milletine olan sevgisidir. 1930 yılında almış olduğu bu idam cezası daha sonra 10 yıllık sürgün cezasına çevrilir. Bu tarihten sonra 6 yıl boyunca Rusya'nın değişik bölgelerindeki esir kamplarında ağır bir sürgün hayatı yaşamış, 2 Mayıs 1936 tarihinde Rus yazar Maksim Gorki'nin eşi Ekaterina Gorki'nin çabaları sonucunda-cezası 7 yıla düşürülerek- serbest bırakılmıştır.” (Mutlu, 2017, s. 59).

“1936'da memleketine dönerek Kızıljar şehrindeki okulda Rus dili ve edebiyatı dersleri vermiştir. 1937 yılı 18 Nisanı'nda Saken Seyfullin ve Sabit Mukanov'un davetiyle Almatı'ya gitmiştir. Ancak onun edebi yaşamı da kendi ömrü de çok kısa olmuştur. Çünkü 1937 yılının 30 Aralık'ında tekrar tutuklanmıştır. Bu tutukluluktan kurtulamamış, Stalin Repressiya'sından payına düşeni alan şair hiçbir suçu günahı yokken 19 Nisan 1938'de kurşuna dizilerek öldürülmüştür.” (Äbdimanulı, 2010, s. 74).

Mağjan ölümünden 22 sene sonra 1960'ta mahkeme tarafından aklanmıştır (Tasmağambetov ve diğerleri, 2004).

Mağjan hakiki anlamıyla büyük bir şairdir. Bu durumla ilgili kendisi de önemli bir şair ve yazar olan Jüsipbek Aymavitulı Taşkent'teki Kazak öğrencilerine verdiği *Mağjannıñ Aqındıǵı Tuwralı* 'Mağjan'ın Şairliği Hakkında' başlıklı tebliğde şunları kaydetmektedir: “Mağjan'ın şairliğini ölçmeye bilimimiz ve gücümüz tam anlamıyla yeter, diyemiyoruz. Onun şairliğini ölçmek için onu öncesiyle sonrasıyla bilmek ve bilgi düzeyi yüksek, dört başı mamur ve temelleri sağlam bilim gereklidir.” (1996, s. 365). Bu şiiriyet onun şiirlerini okumaya başlar başlamaz kendini hissettirir. Tarihî Kazak kahramanlarını anlatırken coşkulu, sevdikleri için yazdığı şiirlerde duygusal, milleti için yazdığı şiirlerde ateşin bir üslup sezilir. Genç yaşta öldürülmesine rağmen arkasında ebediyen kaybolmayacak bir şiir külliyyatı ve düşünce dünyası bırakmıştır. *Sağındım* 'Özledim' şiirindeki “*Men ölsem de Alaş ölmes, körkeyer,/ İstey bersin qoldarınan kelgenin!*” ‘Ben ölsem bile Alaş ölmez, güzelleşir, ellerinden geleni yapınlar.’ mısraları Mağjan'ın ebediyetinin tezahürüdür.

Mağjan'ın şiirlerinin dört temel kaynağı olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar, tüm unsurlarıyla ve geniş anlamıyla millet, insan, tabiat ve tarihtir. Bu kaynakların yanına aşkı ve özlemi de eklemek mümkündür. *Alıstağı Bawırma* 'Uzaktaki Kardeşime' isimli şiiri millet kaynağının, *Men Jastarğa Senemin* 'Ben Gençlere Güveniyorum' şiiri insan kaynağının, *Oral Tawı* 'Ural Dağı', *Kökşetaw* 'Gökçedağ' şiirleri tabiat kaynağının, *Türkistan* 'Türkistan', *Bayan Batır* 'Batur Bayan' şiirleri ise tarih kaynağının dışavurumlarıdır. *Z...ğa* 'Z..'ye', *Jan Jarımdı Bir Süyeyin Tüsimde* 'Rüyamda Can Yârımı Bir Kerecik Öpeyim' şiirlerinde aşkı, *Sağındım* 'Özledim' şiirinde ise özlemi görmek mümkündür. "Genel olarak ele alındığında Mağjan'ın şiirleri Kazak söz sanatında yeni bir dünya, yeni bir kapıdır. Bu duygu ve düşünceleri Mağjan'dan önceki Kazak şiirinde bulmak zordur. Mağjan lirik ve gizemli bir şairdir. Şairin en büyük özelliği bu lirik şiirleridir. Bunları romantik duygularla söylemiştir." (Koç, İşina ve Korganbekov, 2007, s. 479).

Kazak edebiyatının önemli simalarından biri olan Muhtar Avezov, *Mağjandı Süyemin* 'Mağjan'ı Seviyorum' başlıklı yazısında Mağjan ile ilgili özetle şunları kaydetmektedir:

"Kazak ediplerinden özellikle Abay'ı seviyorum (...) Bundan sonra da Mağjan'ı seviyorum. Avrupalılığını, ıslıl ıslıl parlayan nakışlarını seviyorum (...) Mağjan, kültürü çok geniş bir şair (...) O zamanının ilerisinde bir şairdir (...) Bugünün bütün yazarları içinden geleceğe meyleden, geçmişte, apaçık bir şekilde kalacak olan söz, Mağjan'ın sözüdür." (1996, s. 406).

2. Mağjan Jumabayuli'nin Eserleri

Mağjan Jumabayuli'nin basılı üç şiir kitabı vardır. Bunlar: *Şolpan* 'Çoban Yıldızı' (Kazan, 1912), *Öleñder* 'Şiirler' (Kazan, 1922) ve *Mağjan Jumabayev Öleñderi* 'Mağjan Jumabayev Şiirleri' (Taşkent, 1923) isimli eserlerdir.

Hikâye: *Şolpannıñ Künäsi* 'Şolpan'ın Suçu' (Şolpan dergisinin 4, 5, 6, 7, 8. sayılarında 1923 yılında yayımlanmıştır.) (Asqarov, Elewkenov ve Qasqabasov, 2002).

Tercümeleeri: Maksim Gorki'den *Suñqar Jırı* 'Sungur Destanı' (önce 1923 yılında Akjol gazetesinin 307. sayısında çıkmış ardından Moskova'da 1924'te basılmıştır), Mamin Sibiryak'tan *Akbozat* (Moskova, 1926) (Mutlu, 2017; Tamir, 1993), İvanov Vsevolod'dan *Tört Ängime* 'Dört Hikâye' (Moskova, 1925), Pavel Doroxov'dan *Bolşevik Balası* 'Bolşevik Çocuğu' (önce 1927 yılında *Äyel Teñdigi* dergisinin 3. ve 4. sayılarında yayımlanmış aynı yıl Moskova'da basılmıştır.) (Asqarov ve diğeri, 2002).

İlmî Eser: *Pedagogika* 'Pedagoji' (Orenburg, 1922).

Makaleleri: Mağjan'ın 1921 yılından 1926 yılına kadar yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır. Bu makaleler *Bostandıq Tuwı* ve *Aqjol* gazetelerinde, *Sana* ve *Jaña Mektep* dergilerinde ve Ebubekir Divayev tarafından hazırlanan *Tartuw* isimli kitabın ön sözünde yayımlanmıştır (Asqarov ve diğeri, 2008).

3. Şiirlerde Türk Kavramı ve Türklük Algısı

Mağjan Jumabayuli'nin üzerinde en çok durduğu kavramlardan ikisi Türk ve Türklük kavramlarıdır. Yaşadığı dönemin zorlu şartlarına aldırış etmeden *Türük* 'Türk', *Turan* 'Turan' kavramlarını sıkça kullanan şairin pek çok şiirinde bu kavramları görmek mümkündür. Mağjan'ın hem *Türkistan* 'Türkistan', *Oral Tawı* 'Ural Dağı' gibi şiirlerinde hem de *poema* olarak adlandırılan *Bayan Batır* 'Batur Bayan', *Qorqıt* 'Korkut' gibi destansı şiirlerinde Türk kavramının sıklıkla kullandığını, Türklük algısını yansıttığını görmek mümkündür.

Türkçülük, Osmanlı Devleti'nde özellikle Gülhane Hatt-ı Humayunu'ndan sonra başlayan milliyetçi fikir hareketlerinden biridir. Türkçü hareket Osmanlı kimliğindeki Türklük vurgusunu güçlendirmeye çalışmıştır. Kültürel olarak Türkçülük hareketinin hız kazanması II. Abdulhamit

döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Orhun Yazıtları'nın okunması Türkoloji çalışmalarına hız kazandırmış, bu durum da Osmanlı entelektüelleri üzerinde derin etkiler yaratmıştır (Hanioğlu, 2012). “Bu devirdeki Türkçülük hareketinin ilginç bir özelliği de Rus Müslümanlarının tesiridir. Bu alanda bilhassa Gaspıralı İsmail Bey'in çabalarına ve 1883'ten itibaren Bahçesaray'da Kırım Türkçesi ile yayımlanarak Osmanlı entelektüelleri tarafından okunan Tercüman gazetesinin oynadığı role de değinmek gerekir.” (Hanioğlu, 2012, s. 552). Ziya Gökalp Türkçülüğü sosyolojik çerçeveye oturtmuş, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura ve Hüseyinzade Ali beyler Osmanlı Devleti dışındaki Türkleri de kapsayan bir Türk dünyası ve Türklük fikrinin kavramsallaşmasına vesile olmuştur (Hanioğlu, 2012).

Bu fikir hareketi, 20. yüzyıl başındaki Kazak edebiyatını etkileyen temel fikir hareketlerinden biridir. Bu dönemde eser veren pek çok müellifin eserlerinde milliyetçilik ve Türkçülük fikirlerini görmek mümkündür. Ahmet Baytursınlı'nın halk arasından derlediği *23 Joqtaw* '23 Ağıt' isimli kitabının kapağına *Kazak halkının 400 yıllık tarihini içerir* yazması, öğrenciler için hazırladığı *Oquw Quralı* 'Okuma Kitabı' isimli eserde *Köşpeli Türükterdiñ Soğısı* 'Göçebe Türklerin Savaşı' gibi okuma parçalarına yer vermesi, aynı kitaptaki *Quyriqtı Juldız* 'Kuyruklu Yıldız' başlıklı metinde uğurlu olan kuyruklu yıldızın Türklerin İstanbul'u fethettiği yılda da görüldüğünü belirtmesi; Mirjakıp Duvlatulı'nın ilk romanının kahramanı olan *Jamal*'a Türki kitaplar okutması, gazete yazılarında *Türük Balası* 'Türk Evladı' müstearını kullanması; Mağjan Jumabayulı'nın Anadolu'da bağımsızlık savaşı veren kardeşlerine hitaben yazdığı *Alıstağı Bawırma* 'Uzaktaki Kardeşime' isimli şiiri hep milliyetçilik ve Türkçülük fikirlerinin eserlere yansımalarıdır³. Bu idealin Türkistan topraklarında görülmesinde hiç şüphe yok ki İsmail Bey Gaspıralı'nın etkisi büyüktür. Onun önderliğinde çıkan Tercüman gazetesi sadece Anadolu'da değil bütün Türkistan'da okunmuş ve bu coğrafyayı çok yoğun bir biçimde etkilemiştir. Duvlatulı'nın Gaspıralı tarafından kaleme alınan bir makaleyi *Oyan Qazaq!* isimli eserinde Kazakçaya aktararak vermesi ve Gaspıralı ile ilgili 3 gazete yazısı yazması bu durumun göstergelerindedir.

Bu şair ve yazarlar arasında Türkçülük idealini en lirik şekilde işleyen, şüphesiz, Mağjan Jumabayulı'dır. Mağjan'ın zihnindeki Türk ve Türklük algısı çok geniş ve teferruatlı bir Türklük algısı ve düşüncesidir. Bu algı, tarih olarak Hunlardan, Alp Er Tunga'dan büyük Kazak hanı Kenesarı'ya, coğrafya olarak Çin'den Balkanlara, edebiyat olarak Korkut Ata'dan Mirjakıp Duvlatov'a, kültür unsuru olarak dombıradan kopuza kadar uzanır. Bu unsurların neredeyse tamamının bir arada bulunduğu Türkistan şiiri⁴ Mağjan şiirinin Türklük manifestosudur. Mağjan, eserlerinde kullandığı Kazak kavramını da Türklüğün bir parçası olarak kullanır.

Mağjan'da bu düşünce ve algı genç yaşta ortaya çıkmıştır. İlk şiir kitabı olan *Şolpan*'da bu fikir dünyasını yansıtan şiirler bulunmaktadır. Bunda hocası Ğalımjan İbrahimov'un etkisi çok büyüktür.

“Türklük konusu Mağjan şiirinde Ğaliya Medresesi'nde okuduğu yıllarda başlamıştır. *Şolpan* isimli eserinde 1912 yılı civarında kaleme alınan *Oral Tawı* 'Ural Dağı' şiirine bakıldığında bunda bir şüphenin olmadığı anlaşılır. Bundan sonraki zamanda bu konu sayı bakımından da kalite bakımında ilerler. Bunlara örnek olanlar *Alıstağı Bawırma* 'Uzaktaki Kardeşime', *Jer Jüzine* 'Yer Yüzüne', *Qazaq Tili* 'Kazak Dili', *Tez Baram* 'Çabuk Gideceğim', *Türkistan* 'Türkistan', *Turannıñ Bir Bawında* 'Turan'ın Bir Bağında', *Oral* 'Ural' şiirleridir.” (Elewkenov, 2002, s. 31).

³ 20. Yüzyıl başındaki Kazak edebiyatında görülen bu fikir akımları için bk. Abdujabbarıkızı Ospanova, Aknur (2014). *XX Ğasır Bas Kezindegi Qazaq Poeziyasındağı Türükşildik İdeyanıñ Körinisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Al-Farabi Atındağı Qazaq Ulttıq Universiteti, Almatı.

⁴ Bu şiirle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mutlu, H. K. (2017). Mağjan Jumabayev ve “Türkistan” Şiiri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (Türklad)*. C. 1 (2), 56-66.

Mağjan'ın Türklük anlayışı bütün Türkleri kapsayan bir Türklük anlayışıdır. Bu konuda Togan, şunları kaydetmektedir: “Onun yakından hitap ettiği kütle Edil, Yayık, Sırderya, İrtiş, Yedisu üzerindeki Kazaklar ve dağdaki Kırgızlarsa da, o, onlara umum Türk'ün ve Türkistan'ın derdini anlatıyor ve onların gözü önünde umum Türk'ün şanlı ve dağdağalı günlerini canlandırıyor.” (1981, s. 563). Bu hususu Mağjan'ın şiirlerinde çok açık bir şekilde görmek mümkündür.

3.1. Şiirlerdeki Türk Kavramı

Mağjan Jumabayuli'nin zihnindeki Türk kavramı, herhangi bir boy ayrımı olmaksızın bütün ve bütünleştirici bir algıyla şiirlerine yansır. Örneğin *Qazaq Tili* ‘Kazak Dili’ isimli şiirinde Kazak dili, dağılmış Türk evlatlarını sinesine çekebilecek bir unsur olarak vurgulanır. Kazak dilini Kazaklar için sınırlamaz. Şair, hâlâ *Altay'ın altın beşiğinde* kardeşleri ile birlikte yatmayı, bir çocuk gibi oynaşmayı tahayyül eder. Bu algıyı ve bu algının yansımaları pek çok şiirde görmek mümkündür ancak Mağjan'ın Türklüğü en güzel anlattığı şiirlerinden biri *Men Kim?* ‘Ben Kimim?’ isimli şiiridir. Bu şiirde, Türk kelimesini veya herhangi bir Türk boyunun adını kullanmaz. Ama şair, adeta Türk tarihini bir imbikten geçirmiş ve bu şiire mısra mısra işlemiştir. Bu şiire göre şair, atalarından tevarüs ettiği kimliği ve kişiliği şu şekildeki ifadelerle anlatmaktadır: Aslan, kaplan, gökte bulut, yerde rüzgâr, güneş, uçsuz bucaksız deniz, kıvılcım, tulpar, ölümsüz, padişah, kadı, bey, yaratıcı gibi yalnız, sözü Kur'an.

Mağjan, şiirlerinde kullandığı *Türük* ‘Türk’ kelimesi için genellikle *er* ‘er, yiğit’ *batır* ‘batur, kahraman’, *kökjal* ‘bozkurt’ sıfatlarını; *Türük qanı* ‘Türk kanı’ için ise *qasiyetti* ‘kutsal’ sıfatını kullanır. Mağjan'ın şiirlerinde *Türük* kelimesi tek başına 22 kez kullanılmıştır. Bu sözcük bir defa da *Türigim* ‘benim Türk'üm’ şeklinde kullanılmıştır. Bu şiirlerden örnekleri şu şekilde göstermek mümkündür:

Bir künde seniñ iyeñ Türük edi/ Orın ğıp köşip qonıp jürip edi/ Qorıqpaytın tawdan tastañ batır Türük/ Qoynuna jayımenen kirip edi. (41) ‘Bir zamanlar senin sahibin Türk idi, mekân tutmuştu, göçüp konup yaşamıştı. Dağdan, taştan korkmayan kahraman Türk, koynuna yayı ile girmiş idi.’

Er Türük en dalaña körik edi,/ Otursa, köşse, qonsa – erik edi./ Turğanda baqıt qası bastarında,/ İrgesi, jel kün tiymey, berik edi. (41) ‘Er Türk geniş bozkırının görkemi idi, otursa da göçse de yerleşse de özgür idi. Talih kuşu başlarında iken güçlü, kuvvetli ve saygıdeğer idi.’

Anamız bizdi ösirgen qayran Oral,/ Moynın bur tuñğışına, bermen oral!!/ Qosılıp batır Türük balaları, /Taptatpa, jolin kesip, tizginge oral. (42) ‘Ulu Ural, bizi büyüten annemiz, yüzünü ilk sahibine, bu tarafa dön. Kahraman Türk evlatları birleşin, (düşmana) çığnetmeyin, yolunu kesip dizginine yapışın.’

Yapırmay ayrıldıq pa qalın toptan,/ Şabilıp qaytpaytuğın jawğan oqtan/ Türüktiñ jolbarıstay jüreginen,/ Şınimen qorqaq qul bop jawdan buqqan. (83) ‘Eyvah, gerçekten düşmandan saklanan korkak kullar olup da yağın oklardan dağılıp da geri dönmeyen Türk'ün kaplan gibi yüreğinden ve kalabalık birliğimizden ayrıldık mı?’

Türkistan – eki dünyeye esigi ğoy,/ Türkistan er Türüktiñ besigi ğoy./ Tamaşa Türkistanday jerde tuwğan,/ Türüktiñ Täñiri bergen nesibi ğoy. (168) ‘Türkistan iki dünyanın kapısı, yiğit Türk'ün beşiğidir. Ne güzeldir Türkistan gibi yerde doğmak, Tanrı'nın Türk'e verdiği nasibidir.’

Erte de Türkistandı Turan desken,/ Turanda er Türükim tuwıp ösken./ Turanın tağdırı bar tolkımalı,/ Basınan köp taşama künder keşken. (168) ‘Önceden Türkistan'a Turan demişler, Turan'da yiğit Türk'üm doğup büyümüş. Turan'ın dalgalı bir kaderi var. Başından çok ilginç günler geçmiştir.’

4. Türklükle İlgili Kavramlar

4.1. Turan

Turan kavramı ana yurdu temsil etmesi bakımından Türklüğün esas kavramlarından biridir. “Türklerin ve akraba milletlerin tarihî anavatanı anlamında siyasal ve kültürel bir kavram.” (Sarınay, 2012, s. 407) olarak tanımlanabilecek Turan sözcüğü Türk kelimesinin Farsçadaki çokluk şekli olan Tur(k)an’dan gelmektedir (Turan, 2003).

Mağjan Jumabayulı'nın şiirlerinde Turan kavramı önemli bir yer tutar. Onun nazarında Turan ve Türkistan kavramları aynı kavramlardır. Türklerin yaşadığı tüm yerlere Turan demek mümkündür. Şiirlere göre Turan, dünyada eşi benzeri olmayan, ateşli rüzgar gibi bir tarihe sahip olan, uçsuz bucaksız çölü, deniz denilebilecek gölleri, taşınca çölü basan nehirleri, başını ebedi beyaz saçlar basmış, gökyüzüne ulaşan dağları olan, zamanında Efrasiyab'ın (Alp Er Tunga'nın) yönettiği, Keyhüsrev ve Zülkarneyn'in göz koyduğu, Turağay, Aksak Timur gibi beylerin, Ulugbek gibi bilginlerin yetiştiği, Kazakların hanlık kurup Kasım Han'ın yönettiği, bozkurt Kenesari'nin geçmişi kucakladığı, Alaş'a mekan olmuş bir yerdir.

Turan kavramına özellikle *Turannıj Bir Bawında* ‘Turan’ın Bir Bağında’ ve *Türkistan* şiirlerinde rastlanmaktadır. *Turannıj Bir Bawında* şiirinin başında Mağjan, *suwret* ‘tablo, resim’ kelimesini kullanmıştır. Şair, şiirin başından sonuna kadar ancak hayal alemlerinde olabilecek kadar muazzam bir güzellikle tasvir etmiştir Turan bağı. Bu bağ incilerle, değerli taşlarla süslüdür, gökyüzü aydınlıktır. Burası bülbüllerin güllere sırlar verdiği bir bağdır. Bu tasvirlerden sonra Turan'ın aydınlık gölünün üzeri kurbağalarla kaplanır ve bülbüller ötmemeye başlar. Elbette bu müthiş tasvirin kötü bir şekilde bitmesi Türklerin birliğinden ayrılması ve bütün Türkistan'ı Rusya'nın işgal etmesi ile alakalıdır.

Şiirlerde 32 defa geçen Turan kavramına dair örnekleri şu şekilde göstermek mümkündür:

Ertede Türkistandı Turan desken,/ Turanda er Türigim tuwıp ösken./ Turannıj tağdırı bar tolkımalı,/ Basınan köp taşama künder keşken. (168) ‘Önceden Türkistan’a Turan demişler, Turan’da yiğit Türk’üm doğup büyümüş. Turan’ın dalgalı bir kaderi var. Başından çok ilginç günler geçmiş.’

Turannıj tawları bar aspaŋa asqan/ Mängige basın appaq şaştar basqan./ Bawırında erke bulaq saladı oynaq/ Jaralıp tawdan asqan salqın jastan. (169) ‘Turanın, başını ebedi beyaz saçlar basmış gökyüzüne ulaşan dağları var. Sinesinde dağdan akan serin sulardan oluşan çeşme, oyunlar oynuyor.’

Turannıj jeri de jat eli de jat,/ Quyınday bastan keşken küni de jat!// Turandı tügelimen biylep turğan/ Ertede ertegi xan Afrasiyab. (169-170) ‘Turan’ın ülkesi de halkı da bir başkadır. Başından fırtına gibi geçen günü de bir başkadır. Önceden Turan’ın her yerini yöneten efsanevi han Efrasiyap’tır.’

Turanda qasiyetti qumar bolğan,/ Ertede Key-Qısrıaw men Zülqarnayın. (170). ‘Önceden kutsal Turan’a heveslenenler Keyhüsrev ile Zülkarneyn’dir.’

4.2. Alaş

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında Kazakistan’da ortaya çıkan, bir grup milliyetçi aydının etrafında toplandığı milli hareketin adı da olan Alaş kelimesinin kökeni hakkında çeşitli görüşler vardır. Niğmet Mıncan (1994, aktaran Moidabayeva 2002), bu ismin Sır Irmağı civarında yaşayan Kızılarıslan Han’ın savaşta ganimet olarak ele geçirilen bir kadından dünyaya gelen ve bütün vücudu alaca olduğu için Ala veya Alaş ismi verilen, daha sonraları han olan çocuğunun adından geldiğini belirtmiştir.

Kendisi de bir Alaş aydını olan Mirjakıp Duvlatulı (2013), 23 Mart 1913 tarihli Kazak gazetesinde yazdığı yazısında bu ismin Cengiz Han'ın büyük oğlu Cüci Han'ın ulusundan geldiğini ifade etmektedir. Duvlatov, o dönemde Cüci Han'a bağlı altı boy olduğunu, bu boylarının sloganının ise Alaş olduğunu dile getirerek Altı Alaş kavramının da bu altı boydan geldiğini belirtir. Duvlatov'a göre Alaş kelimesinin asli anlamı vatandaş, yurttaşdır. Yazar, o günlerde Cüci Han'a Alaş'ın önderi anlamında Alaşiy lakabı takıldığını kaydetmiştir.

Mağjan Jumabayuli, şiirlerinde Alaş ve Altı Alaş kavramını Kazak adı yerine kullanmıştır. Şair, *Esimde... Tek Taş Atsın* 'Aklımda...Yeter ki Tan Atsın' şiirinde Alaş kelimesini Kazak anlamında kullandığını dipnotta bizzat belirtmiştir. Ancak şiirlerden, şairin bu kavramı Kazakların ataları için de kullandığını görmek mümkündür. Mağjan için Alaş, uğruna can verilecek kadar kutsaldır. Şiirlerde Alaş kelimesi 96 kez geçmektedir. Bu kelimenin geçtiği örneklerden bazıları şu şekildedir:

Alaş degen elim bar;/ Nege ekenin bilmeymin;/ Sol elimdi süyemin! (101) 'Alaş adında halkım var. Neden olduğunu bilmiyorum ama o halkımı seviyorum.

*Ne körsem de **alaş** üşin körgenim;/ Mağan ataş ultım üşin ölgenim!/ Men ölsem de **Alaş** ölmes, körkeyer;/ İstey bersin qoldarınan kelgenin!* (138) 'Ne gördüysem Alaş için gördüm. Halkım için ölmek bana şereftir. Ben ölsem bile Alaş ölmez, güzelleşir, ellerinden geleni yaparlar.'

*Bul Turan ejelden-aq **Alaş** jeri;/ Turansız tarqamağan **Alaş** şeri;/ Turannıñ topırağında tınıştıq tapqan/ **Alaş** arıstanı Abılay eri.* (171) 'Bu Turan ta ezelden Alaş'ın mekanıdır. Turan olmadan Alaş'ın kaygısı dağılmaz. Turan'ın toprağında huzur bulan er, Alaş'ın aslanı olan Abılay'dır.'

4.3. Kazak Dili

Alaş aydınları dil meselesine özellikle önem vermişlerdir. Kazakçanın ilk grameri Ahmet Baytursınu tarafından üç cilt halinde *Til Qural* ismiyle kaleme alınmıştır. Yine Baytursınu, öğrenciler ve yetişkinler için hazırladığı eserlere Kazakçanın güzel örneklerini yerleştirmiştir. Duvlatov, esir kampındayken *Türk Tili* isimli bir sözlük kaleme almıştır. Mağjan ise *Pedagogika* 'Pedagoji' isimli eserinin *Tildiñ Adam Ömirinde Häm Ult Ömirinde Ustağan Ormı* 'Dilin İnsan ve Toplum Hayatındaki Yeri' başlıklı bölümünde şunları kaydetmektedir:

"Kazağın geniş bozkırı gibi dili de zengindir. Bugünkü Türk dillerinin içinde Kazak dilinden zengin, fasih, derin dil yok. Türk dili konuşacağım diyen Türk evlatları günlerin birinde dönüp Kazak diline gelecekler. Kazak dilini kullanacaklar (...) Bir gün Türk evlatlarının dili birleşirse, bu birleşen dilin temeli Kazak dili olursa hiç şüphe yok ki Türk halkının gelecek tarihinde Kazak halkı başköşedeki yerini alacaktır. Geleceğin bu şekilde olacağına bizim inancımız sağlamdır." (Jumabayuli, 2013, s. 114).

Mağjan'ın *Pedagogika* isimli eserinde Türk kelimesini sadece bu başlık altında kullanması başka bir dikkat çekici husustur.

Mağjan, şiirlerinde son derece temiz, duru, ateşli bir dil kullanmanın yanında *Qazaq Tili* 'Kazak Dili' isimli bir şiir de kaleme almıştır. Bu şiire göre Kazakça nurlu bir yıldız, temiz, derin, keskin, güçlü, geniş bir dildir ve mübarek eliyle, dağılmış Türk evlatlarını sinesine çekebilecek kudrete sahiptir. Örnekler:

Altın Künnen bağasız bir belgi bop;/ Nurlı juldız – babam tili, den qaldıñ (62) 'Altın Güneş'ten baha biçilmez bir işaret olarak, atalarımın dili, nurlu yıldız sen kaldın.'

Jarıq körmey jatsañ da uzaq, ken-tilim;/ Taza, tereñ, ötkir, küşti, keñ tilim;/ Taralğan Türük balaların bawrıña/ Aq qolınmen tarta alarsıñ sen, tilim. (63) 'Gün yüzüne çıkmadan da eski ve bir

maden gibi zengin dilim, temiz, derin, keskin, güçlü, geniş dilim. Mübarek elinle dağılmış Türk evlatlarını sinene, sen çekebilirsin.'

4.4. Dombıra

Mağjan Jumabayev'in şiirlerinde özelde Kazak kültürüne, genelde ise Türk kültürüne ait pek çok unsur görmek mümkündür. Bunlardan biri de Kazakların millî çalgısı olan dombıradır. Şiirlere göre dombıra, Kazakların dert ortağıdır ve feryat figan ile Kazaklara yoldaşlık eder. Örnekler:

Dombıram meniñ eki işek,/ Küñirenedi eñirep./ Men de birge küñirenem,/ Közime ıstıq jasım kep. (172) 'Benim dombıram iki tellidir. Feryat eder hüngür hüngür ağlayarak. Ben de gözüme sıcak gözyaşım geldikçe onunla birlikte feryat ederim.'

Dombıram meniñ zarlaydı,/ Zarlamaydı, qarğaydı. (173) 'Benim dombıram feryat eder. Feryat etmez, beddua eder.'

4.5. Kopuz

Türklerin millî çalgılarından biri olan kopuz da Mağjan'ın şiirlerinde kendine yer bulmuştur. Bu kavram hem *Qorqıt* 'Korkut' hem de *Qoylıbaydıñ Qobızı* 'Koylubay'ın Kopuzu' şiirlerinde özellikle işlenmiştir. *Jazğıturi* 'İlkbaharda', *Sälem Xat* 'Mektup' şiirlerinde de kopuz motifini görmek mümkündür. *Qorqıt* şiirinde Korkut, eline kopuzunu alarak dertlerini söyler. *Qoylıbaydıñ Qobızı* isimli şiirde ise bir baksı olan Koylubay bir yarışma için bir müddet kopuzundan ayrılmış fenalaşmış, kopuzuna kavuştuktan sonra ise kendine gelmiştir. Örnekler:

Ömirde armanım joq Qorqıtqa ersem,/ Qorqıttaı jandı jaspen juwa bilsem./ Jas tögip sum ömirde zarlap-sarnap,/ Quşaqtap qobızımı körge kirsem!... (261) 'Korkut'a ulaşısam, Korkut gibi bir canı gözyaşı ile yıkasam ömürde başka bir arzum kalmaz. Keşke insafsız ömrüm boyu ağlaya ağlaya yaş döküp, kopuzumu kucaklayarak mezara girsem.'

Keldi qobız Qoylıbay közin açtı,/ Qalın el tamaşadan tas bop qattı. (305) 'Geldi kopuz Koylubay gözünü açtı, kalabalık halk şaşkınlıktan taş kesildi.'

5. Türk Boyları

Mağjan Jumabayulı'nın şiirlerinde hem tarihî hem de çağdaş Türk boylarından bazılarını görmek mümkündür. Bu boylar ve bu boylara dair mısralar aşağıda verilmiştir.

5.1. Hun

Hunlar, tarihte Türklerin kurduğu ilk devlet olan Asya Hun İmparatorluğu'nun kurucularıdır. Bu imparatorluk ise Orta Asya tarih sahnesinin ilk büyük imparatorluğudur (Taşağıl, 2018).

Hun kavramı Mağjan Jumabayev'in *Payğambar* 'Peygamber' ve *Oral* 'Ural' şiirlerinde geçmektedir. Peygamber şiirinde *Güwn* olarak kaydedilen sözcüğe şair, Türklerin eski atası şeklinde bir dipnot düşmüştür. Bu şiir, her yönden çökmüş bir batıdan bahsetmektedir. Bu Batı, Musa'nın dilini kesmiş, İsa'nın kanını içmiş, İncil'i yakmış ve Kur'an'ı ayaklar altına almıştır. Bu mısraların ardından şair, Hun'un doğumundan bahsetmeye başlamıştır. Her yönüyle batmış olan Batı'nın kurtuluşunu kendi şahsında, milletinde görmektedir. Örnekler:

Erte künde jañ bar edi tün tuwğan,/ Qap-qarañğı tün işinde Kün tuwğan./ Ottı Künniñ säwlesinden ot alıp/ Ottı közdi ottı jandı Güwn tuwğan. (53) 'Geçmiş zamanda çamur vardı, gece doğmuş, kapkaranlık gecenin içine Güneş doğmuş. Ateşli Güneş'in ışığından ateş alınca ateş gözülü ateş canlı Hun doğmuş.'

Erte künde ottı Künnen Güwn tuwğan,/ Ottı Güwnnen ot bop oynap men tuwğam./ Jüzimdi de, qısıq qara közimdi/ Tuwa sala jalınmenen men juwğam. (53) 'Geçmiş zamanda ateşli Güneş'ten Hun doğmuş, ateşli Hun'dan ateş gibi oynayarak ben doğmuşum. Doğar doğmaz, yüzümü ve kısık kara gözümü alevle yakamışım.'

Qayğılanba, soqır sorlı, şekpe zar;/ Men Kün ulı, közimde Kün nuri bar./ Men kelemen, men kelemen, men kelem/ Künnen tuwğan, Güwnnen tuwğan payğambar. (53) ‘Ey zavallı kör, kaygılanma, üzülme, ben Güneş’in oğluyum, gözümde Güneş’in nuru var. Ben geliyorum, ben geliyorum, ben geliyorum, Güneş’ten doğan, Hun’dan doğan peygamber.’

5.2. Kazak

Kazak boyu, Mağjan’ın kendi boyudur. Bu nedenle şiirlerinde sıklıkla bu kavramı kullanmıştır. Mağjan Jumabayuli, Alaş sözcüğünü de yer yer Kazak için kullanmıştır. Ancak Alaş sözcüğünün üzerinde daha çok Türk birliği anlamı bulunmaktadır. Bu nedenle Alaş kavramı daima kahramanlık, yiğitlik, cesaret gibi kavramlarla iç içe değerlendirilirken Kazak kavramı daha çok bilimden uzak kalmış, yeri yurdu elinden alınmış halk için kullanılmaktadır. Kazak kavramının bu şekilde kullanılmasına Duvlatov’un şiirlerinde de rastlanır.

Şiirlere göre Kazak, çaresiz kalmış, ayağa kalkması hatta isyan etmesi, bilime ulaşması, cehaletten kurtulması gereken bir halktır. Bununla birlikte *Alıstağı Bawırma* ‘Uzaktaki Kardeşime’ isimli şiirde şairin Türk birliğinin Kazak Türklüğü etrafında şekillenmesi gerektiği fikrine sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Bu nedenle Kazak halkı Türklük için son derece önemlidir. Örnekler:

Qozğal qazaq bilimge jügir, kez keldi,/ Qılışın alıp nadandıq sağan kezdendi. (17) ‘Ayağa kalk Kazak, bilime atıl, zamanı geldi. Cehalet, kılıcını alarak seninle karşılaştı.’

Bayğus qazaq bas köterip turar ma?/ Köñili tüsip, bilim moynın burar ma? (17) ‘Zavallı Kazak isyan edip de ayağa kalkar mı? Hoşlanıp da bilimle ilgilenir mi?’

Qazağım, aristanım, qayrattı erim/ Turdıñ ba qarıw qılmay, qur amalsız? (33) ‘Kazak’ım, aslanım, gayretli yiğidim, karşılık göstermeden çaresizce kaldın mı?’

5.3. Kırgız

Mağjan Jumabayuli’nin şiirlerinde sıkça anılan boylardan biri de Kırgız boyudur. Şiirlere göre Kırgızlar, Manas’ın yiğit evlatları, Alaş’ın sözünün eri çocuklarıdır. Ancak Kenesarı Kasımulı’nın Kırgızlar tarafından öldürülmesi de şiirlerde yer almıştır. *Ertegi* ‘Masal’ ve *Oqjetpestiñ Qıyasında* ‘Okjetpes’in Kenarında’ isimli şiirlerde bu durum görülmektedir.⁵ Örnekler:

Alaşqa qaysar qırğız bala ma eken,/ Qayğımen qaysar janı jara ma eken? (167) ‘Sözünün eri Kırgız Alaş’ın evladı mı acaba? Sözünden dönmeyen canı yara mı acaba?’

Alaşın qaysar qırğız balasına/ Qosılsa jara jannıñ jarasına,/ (168) ‘Alaş’ın sözünün eri Kırgız evladı için, keşke canın yarasına yara eklense.

El jurt izdep Alatawğa barğanda/ Öz bawırı qırğızdan qaza tabadı (263) ‘Halk, memleket araya araya Aladağ’a gittiğinde öz kardeşi Kırgız’ın elinden ölmüş.’

5.4. Tatar

Mağjan Jumabayuli’nin şiirlerinde Tatar kelimesi üç defa geçmektedir.

Murttı tilmen jalap qap,/ Alaqtatı, jalaqtap,/ Tatarğa tük körinbey. (342) ‘Bıyığımlı dil ile yalayıp, şaşırttı aç gözlülük yaparak, Tatar’a ne yapacağını bilmeden.’

Erikti-eriksiz suwımmen tatar jandı/ Sıyqırlap sıldırmenen tappadım ba? (85) ‘Tatar’ı ister istemez suyumun çağılması ile büyüleyip bulmadım mı?’

5.5. Sart (Özbek)

Bu kavram şiirlerde bir defa, N’ğa ‘N’ye’ şiirinde geçmektedir. Örnek:

⁵ Kınacı (2011), Rus, Arap, Kırgız, Sart, Tatar, Çin, Çerkez, Alman, Fransız, Çek isimlerini “öteki” kimliği olarak değerlendirir.

Qıtaydan Qarpat qaşa jetken jürek,/ Qarpat asıp, Atlasqa ketken jürek,/ Qazaq, sart, tatar, çerkes, orıs, nemıs,/ Frantsuz, çex... bärin de özi ötken jürek. (120) 'Çin'den kaçarak Karpatlara ulaşan yürek, Karpatları aşarak Atlas okyanusuna ulaşan yürek, Kazak, Özbek, Tatar, Çerkez, Rus, Alman, Fransız, Çek...Hepsini de kendisi geçmiş yürek.'

5.6. Nogay

Nogay kelimesi *Edilde* 'İdil'de' adlı şiirde iki defa geçmektedir. Örnek:

Erte künde Edildiñ/ Ertegi değen toğayın,/ Düley toğay içinde/ Ormanbetiñ noğayın. (186) 'Geçmiş günlerde İdil'in ormanını masal olarak anlatmışlar. Orman içinde kahramandır, Ormanbet'in Noğay'ı.'

6. Tarihî Kişilikler ve Türk Büyükleri

6.1. Afrasiyab (Alp Er Tunga)

Sakaların ünlü ve efsanevi hanı olan Alp Er Tunga, İran kaynaklarında Efrasiyab/ Afrasiyab olarak anılmaktadır. İran-Turan mücadelesinin simge isimlerinden biridir. Efrasiyab ismi Mağjan Jumabayulı'nın şiirlerinde bir defa, *Türkistan* şiirinde geçmektedir. Burada da Afrasiyab, Turanın tamamını yöneten efsanevi hükümdardır. Örnek:

Turanniñ jeri de jat eli de jat, / Quyınday bastan keşken küni de jat!/ Turandı tügelimen biylep turğan/ Ertede ertegi xan Afrasiyab. (169-170) 'Turan'ın ülkesi de halkı da bir başkadır. Başından fırtına gibi geçen günü de bir başkadır. Turanı önceden tamamen yöneten efsanevi han Efrasiyab'tır.'

6.2. Manas

Dünyanın en uzun destanlarından Manas Destanı'nın ana kahramanı olan Manas, Jumabayulı'nın şiirlerinde Kırgızların atası olarak geçer ve yiğitliği ile bilinir. Şiirlerde beş defa Manas ismi geçmektedir. Örnekler:

Qırğızga qasiyetti Talas suwın/ Ertede qonıs kılğan batır Manas (166) 'Kırgızlara kutsal Talas ırmağını önceden yaylak yapan yiğit Manas'tır.'

Jumbakşı Manastı aytıp jorğalasa,/ Käri jas közine jas aladı eken. (167) 'Bilmece soran Manas'ı güzelce anlattığı zaman yaşlıların, gençlerin gözü yaşla dolarmış.'

6.3. Korkut

Mağjan Jumabayulı'nın şiirleri içinde *Qorqıt* 'Korkut' isimli uzunca bir şiir vardır. Bu şiire göre Korkut, Alaş'ın Altay'ta özgürce yaşadığı bir dönemde Altı Alaş'ta ortaya çıkmıştır. Ölümüne çare aramak için diyar diyar gezmiş ama gittiği her yerde *Ölimden qutulmaysıñ qaşqanmenen,/ Mınaw kör seniñ körin, Qorqıt jazğan.* (255) 'Ölümden kaçarak kurtulamazsın, bu mezar senin mezarın Korkut, yazmışlar.' mısraları yazılı olan mezar taşı ile karşılaşmıştır. Sonunda Altay'a geri dönmüş ve eline kopuz alarak derdini dile getirmiştir. Ölümüne çare araması Dede Korkut Destanlarındaki Deli Dumrul Destanı ile örtüşmektedir. Elinde kopuzunun olması, ozanların atası olarak gösterilmesi ise şiirdeki kahramanın Dede Korkut olduğuna işaret eder. "Dede Korkut'un ölümden kaçması Kazaklar arasında yaygın bir efsanedir. Bu efsane 19. yüzyılın sonlarından bugüne kadar birçok defa derlenmiş ve yayımlanmıştır." (Ercilasun, 1998, s. 13). Örnekler:

Qorqıt dep qoyğan eken erdin atın,/ Onğan el er dep atar azamatın./ Talaylar tañdanıptı künde körüp/ Qorqıtın minezinin tım-aq jatın. (248) 'Yiğidin adını Korkut koymuşlardı, sağlam memleketler delikanlısına er derler. Nicesi, Korkut'un mizacının bambaşka olduğunu her gün görüp şaşırması.'

Atası aqındardıñ aqın Qorqıt/ Ömirde jürgen jerin qandı or qıp.../ Şomılıp köz jasına sarnay, zarlay,/ Quşaqtap qarağayın jatır Qorqıt. (259) 'Ozan Korkut, ozanların atası, ömür boyu gezdiği

yerleri kanlı çukur kılmış. Ağlaya ağlaya derdini söyleyip gözyaşı ile yıkanarak, çam ağacından kopuzunu kucaklamış yatıyor Korkut.’

6.4. Timur ve Babası Turağay

Timurlular Hanedanı’nın kurucusu Timur ve onun babası Emir Turagay da Mağjan’ın şiirlerinde kendisine yer bulmuştur. Her iki isim de *Türkistan* şiirinde aynı dörtlükte geçer. Türkistan şiirinin dışında *Aqsaq Temir Sözi* ‘Aksak Timur’un Sözü’ isimli bir şiir daha vardır. Bu şiirde Timur’un ağzından ‘*Ben yerin tanrısıyım...Yer Tanrısı olan Timur’un aslı Türk, varlığı ateştir.*’ mısraları kaleme alınmıştır. Örnek:

Turannıñ biyleri bar Tarağayday,/ Sol biyden Temir tuwğan ot bop oynay./ Ot şaşıp jer jüzine aqsaq Temir/ Jarq etip öte şıqqan najağayday. (170) ‘Turan’ın Turağay gibi beyleri var. Bu beyden ateş gibi onayarak Timur doğmuş. Aksak Timur yeryüzüne ateş saçarak, yıldırım gibi birden ortaya çıkmış.’

6.5. Atilla, Balamir

Avrupa Hun Devleti’nin kurucusu Balamir ve devletin en büyük hükümdarı Atilla’nın isimleri, *Ot* ‘Ateş’ şiirinin aynı bendinde geçmektedir. Örnek:

Zawlap, örlep aspaŋa,/ Älpiden äri asqan da/ Ottı Atilla, Balamer/ Men edim. (49) ‘Alevlenip gökyüzüne yükselerek Alp Dağlarını aşan, ateşli Atilla da Balamir de ben idim.

6.6. Cengiz Han, Oğulları ve Komutanları

Moğol İmparatorluğu’nun kurucusu ve ilk imparatoru olan Cengiz Han, Mağjan’a göre son derece cesur ve akıllı bir kahramandır. Şair, şiirlerinde Cengiz Han’ı, oğulları Çağatay, Ögeday, Cüci ve Toluy’u, komutanları Subutay ve Cebe’yi *Türkistan* şiirinde işlemiştir. Örnekler:

Tuwmaydı adamzatta Şıŋğıstay er,/ Danışpan, tuŋğıyıq oy, bolat jiger./ Şıŋğıstay arıstannıñ qur atı da/ Adamnıñ jüregine jiger berer. (170) ‘İnsaniyette Cengiz gibi akıllı, derin düşünceli, çelik ciğerli er doğmaz. Cengiz gibi bir aslanın sadece adı bile insanın yüreğine cesaret verir.’

Şıŋğıstan Şağatay, Ükitay, Joşı, Töle/ Atağa tartıp tuwğan bəri böri./ Şıŋğıstay qol bastağan eki közi/ Jolbarıs Supıtay men kökjal Jebe. (170) ‘Cengiz’den Çağatay, Ögeday, Cüci, Toluy, atalarına çekerek doğmuş, hepsi birer kurt. Cengiz’in ordu yöneten iki gözü, kaplan Sübütay ile bozkurt Cebe.’

6.7. Kazak Hanları/ Beyleri: Nazar Han, Esim Han, Tevke Han, Karakerey Karambay, Kanjıgalı Böğembay, Kaz Davıstı Kazıbek, Jenibek

Altın Orda Devleti’nin dağılmasından sonra kurulan ve Kazak tarihinin dönüm noktalarından biri olan Kazak Hanlığı’nın hanları Mağjan’ın övgüyle bahsettiği tarihî kahramanlardır. Bu kahramanları hem *Türkistan* şiirinde hem de *Ötken Kün* ‘Geçmiş Gün’ şiirinde görmek mümkündür. Örnekler:

Ädil xan az boladı Nazar dayın,/ Alaşqa Esim Xannın jolı dayın./ Täwkedey danışpan xan qurğan eken/ Basında Kültöbenin kurıltayın. (171) ‘Nazar gibi adil hanlar çok azdır. Alaş için Esim Han’ın yolu hazırdır. Tevke gibi bilgili bir han, Kültöbe’nin başında kurultay kurmuş.’

Aqnazar sındı ädil xan,/ Abılay sındı er sultan,/ Qarakerey Qaranbay, Qanjıgalı Böğembay/ Aq nayzanın uşimen,/ Aq bilektiñ küşimen/ Duşpaŋa qısım körsetken,/ Qaz dawıstı Qazıbek,/ Qara palıwan Jänibek/ Jalğanda tuwmas er edi. (44) ‘Aknazar gibi adil han, Abılay gibi yiğit sultan, Karakerey Karambay, Kanjıgalı Böğembay, kutlu mızrağın ucuyla, mübarek bileğin gücüyle düşmana baskı kuran Kaz Davıstı Kazıbek, kara pehlivan Jenibek gibi erler dünyaya bir daha gelmeyecek yiğitlerdir.’

6.8. Uluğbey

Mağjan, Türk bilim tarihinin önemli matematikçilerinden ve astronomi âlimlerinden Uluğ Bey'i Türkistan şiirinde işlemiştir. Örnek:

Turandı maqtamaymın tipti tekke,/ Onsız-aq Turan tanıs talay şetke./ Sırlasqan üyde otırıp aspan kökpen/ Bilgiş az jetken jüyrik Uluğbekke. (170) 'Turan'ı boşu boşuna övmüyorum, bu övgü olmadan da Turan pek çok yabancı için tanıdıktır. Evde oturup semayla, gökyüzü ile sır alıp vermiş, keskin zekâlı Uluğbey'e ulaşan bilgin az yetişmiştir.'

6.9. Abılay

Mağjan Jumabayev'in üzerinde ısrarla durduğu, kahramanlıklarını dizelere döktüğü en önemli isimlerden biri Abılay Han'dır. Kurultayla han seçilen Abılay, devleti çok iyi yönetmiş ve bir denge siyaseti gütmüştür. Han Abılay, Mağjan'ın şiirlerinde 60 defa geçmektedir. Bu şiirlere göre Abılay'a saray olan bir ağaç bile Kazaklar için evliya kabirlerinden daha önemlidir⁶. Örnekler:

Küni keşe aybındı Abılay babası,/ Aqılı keñ, altı Alaştıñ ağası,/ Şın Xan edi-aw, qorğanı edi-aw Qazaqtıñ,/ Öldi Abılay, soldı Qazaq dalası (271) 'Bundan kısa süre önce heybetli Abılay atası, çok akıllı idi, Altı Alaş'ın büyüğü idi. Hakiki han idi, Kazakların kalesi idi. Öldü Abılay Kazak bozkırı soldu.'

Qabirinen äwliyenin alaşqa artıq,/ Ertede Abılayğa orda bolğan ağaş. (274) 'Alaş için evliya kabirinden evladır, geçmişte Abılay'a saray olan ağaç.'

6.10. Kene Han

Abılay'ın torunu ve Kazak Hanlığı'nın son hanı olan Kenesarı Han, Mağjan'ın şiirlerinde sıkça zikrettiği kahramanlardandır. Kenesarı Han 1837 ile 1847 arasında on yıl boyunca Çarlık Rusya'yı Kazak topraklarından atmak ve Kazakları tek bayrak altında toplamak için isyan çıkarmış, bu isyanı sevk ve idare etmiştir. Bu isyan sırasında büyük başarılar kazanmış, ölümünün ardından isyan bastırılmıştır (Tansu ve Özdemir, 2017). Örnekler:

Mağjan'ın şiirlerinde Kene Han 29 kere geçer, 11 defa *Kenesarı* isminin saygı ve sevgi anlamlı kısaltması olan *Kenekem* biçimi, 3 defa da *Kenejan* biçimi geçmektedir.

Ertek, ertek, ertek, ertek erte eken,/ Erte künde eşki jüni börte eken.../ Xan Abılay nemesi Kene Xan/ Aspanğa örlep zawlap janğan ört eken. (262) 'Masal, masal, masal, masal önceden imiş. Önceden keçi yünü alaca imiş... Abılay Han'ın torunu Kene Han, yana döne gökyüzüne çıkan ateş imiş.'

Qırağı Tyan-Şan' men Pamir, Alay,/ Kütedi köpten seni qaray qaray./ Kene men Abılaydın jolın quwmay,/ Japanda jayıluwdın mäni qalay (171) 'Dikkatli Tanrı Dağları ile Pamir, Alay çoktandır baka baka seni bekliyor. Kenesarı ile Abılay'ın yolunu takip etmeden ıssız ovada yayılmanın manası nedir?'

Ertedegi adamdardın bəri de er,/ Tün jağında el bar eken orıs der./ Orıs eli Arqağa qol salğan soñ,/ Jas Kenenin jüregine qalın şer. (262) 'Önceki insanların hepsi yigittir. Gece tarafında Rus isimli halk varmış. Rusların Arka'ya azap çektirmeye başlaması genç Kene'nin yüreğine büyük derttir.'

6.11. Sızdık Sultan

Kene Han'ın oğludur. Sızdık Sultan Kazakları korumak için tuğ çekmiştir. Tamamı *Ertegi* 'Masal' şiirinde olmak üzere bu isim toplam 26 defa geçmektedir. Örnekler:

⁶ Abılay, Kenesarı Han ve Sızdık Sultan, Mağjan tarafından çokça işlendiği için diğer Kazak hanlarından ayrı olarak ele alınmıştır.

Kene artında jas arıstan Sızdıq bar,/ Tös üstinde jelkildegen qara jal. (263) ‘Kene Han’ın ardında düşünün üstünde dalgalanan kara yelesiyle genç aslan olan Sızdıq var.

Jap-jas Sızdıq qorğamaq bop qazağın,/ Tuw köterip qarğa ildi sadağın. (263) ‘Gencecik Sızdıq, Kazakları korumak için tuğ çekip yayını kara sapladı.’

6.12. Navrızbay

Navrızbay, Kenesarı Han’ın müşavirlerinden ve komutanlarından. Bizzat Kenesarı Han ile silah arkadaşlığı yapmıştır (Omarbekov vd., 2016, s. 73). Navrızbay ismi, Mağjan’ın şiirlerinde iki defa geçmektedir. Örnek:

Elim deydi, jerim deydi, janadı,/ Jetkinşegi er Nawrızbay balanı/ Ertip alıp, qorğamaq bop qazağın,/ Abılaydıñ ala tuwın aladı. (262) ‘Halkım der, toprağım der ağlar. Genç yiğit Navrızbay’ı Kazakları korumak için yanında götürüp Abılay’ın alaca tuğunu alır.’

6.13. Kasım Han

Kazak Hanlığı’nın dördüncü hanı olan Kasım Han, Kazak örfi hukukunu sistemleştiren handır (Tamir, 2002). Mağjan da bu büyük hanı Türkistan şiirinde işlemiştir. Örnek:

Arıstan elge otan bolğan Turan,/ Turanda Qazağım da xandıq qurğan./ Qazaqtan qasqa joldı Qasım xanı/ Turannıñ talay jerin biylep turğan. (171) ‘Turan, aslan halka vatan olmuş, Turan’da Kazağım da hanlık kurmuş. Kazakların adaletli Kasım Han’ı Turan’ın pek çok yerini yönetmiş.’

6.14. Batır Bayan

Mağjan, hususi olarak Batır Bayan ile ilgili uzun şiir (poema) yazmıştır. Şiire göre Batır Bayan, Abılay’ın çok değer verdiği iki yiğidinden biridir. “Bu şiirin ortaya çıkmasında Şokan’ın etkisi vardır, şeklinde yorum yapmak mümkündür. Çünkü Şokan’ın *XVIII. Asır Baturları Yönündeki Tarihi Efsaneler* isimli makalesinde gösterilen olay, Batır Bayan’ın ana kahraman olduğu öykünün etrafında döner.” (Elewkenov vd. 2002, s. 202). Bu şiirde Batır Bayan’ın küçük kardeşi Noyan da kahramanlar arasındadır. Yine aynı şiirde *Bayjigit, Tasbolat, Tolıbay, Kanay, Kanjıgaalı Bögenbay, Janatay, Sarımalay, Orazımbet, Elşibek, Koşkaroğlu Jenibek, Sırımbet, Karabujır, Tetiğara, Bukar, Er Kökşe, Er Kosay, Usa, Seren* gibi kahramanların ve ozanların isimleri bulunmaktadır. Örnekler:

Jaw dese jatpaytuğın Batır Bayan,/ Apırm-ay, kelmewinin mäni qalay? (277) ‘Eyvahlar olsun, düşman denince yatmayan Batır Bayan’ın gelmemesinin anlamı nedir?’

Qazaqtıñ batırları bəri qıran,/ Sonda da bir batır joq Bayanday tap. (277) ‘Kazak baturlarının hepsi yiğit, bunların içinde de Bayan gibi ateşli bir batur yoktur.’

Bayannıñ batırlığı Alaşqa ayan. (279) ‘Bayan’ın yiğitliği tüm Alaş tarafından bilinir.’

6.15. Abay

Modern Kazak edebiyatının en önemli temsilcilerinin başında gelen Abay İbragim Kunanbayuli da Mağjan’ın şiirlerinde görülen isimlerden biridir. Şair, Abay için *Ataqtı Aqın-Sözi Altın Xakim Abayğa* ‘Meşhur Ozan, Sözü Altın Bilgin Abay’a’ isimli bir şiir yazmış ve Abay’ı yüceltmıştır. Bu şiirde Abay şu şekilde anlatılmıştır:

Şın xakim, söziñ asıl – bağa jetpes,/ Bir söziñ miñ jil jürse dämi ketpes. (16) ‘Hakiki bilgin, sözün değerlidir, ona paha biçilmez, bir sözün bin yıl da yaşasa tadı kaybolmaz.’

6.16. Mirjakıp Duvlatov

Kazak edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan, yazdığı *Oyan, Qazaq!* şiir kitabı Atatürk tarafından Türkiye Türkçesine aktarılan Mirjakıp Duvlatov’un Mağjan’ın şiirlerinde özel bir yeri vardır. Mağjan, Duvlatov için *M. D. Abaqtıdan Şıqqanda* ‘M. D. Hapishaneden Çıkınca’, *Jawğa*

Tüsken Janğa (M. D. 'ğa xat) 'Düşman Eline Düşen Cana (M. D. 'ye Mektup) ve *Tutqın (M. D. 'ğa xat)* 'Esir (M. D. 'ye Mektup) isimli üç şiir yazmıştır.

Mağjan'ın şiirlerinde Duvlatov'un adı doğrudan geçmez. Şiirde M. D. harfleri Duvlatov'u karşılamaktadır. Basının baskı altında tutulduğu, Baytursınulı'nın baş makalesinin Kazak gazetesinde yayımlanmadığı bir dönemde bu tarz şifreli/ üstü kapalı isimler, müstearlar kullanılmaktadır. Zira Alihan Bökeyhan *Qır Balası* müstearını kullanırken Duvlatov *M. D., Madiyar, Türük Balası* gibi müstearlar kullanmıştır.

Mağjan Jumabayev, *Jawğa Tüsken Janğa (M. D. 'ğa xat)* şiirinde Duvlatov ile özdeşleşen *Oyan* 'Uyan' motifini kullanmış ve bu şiirde Duvlatov'un mısralarına benzer mısralar kaleme almıştır. Örnekler:

Erik qası qayta uşıp kelgenine,/ Duwşar bolmay duşpanın mergenine./ Qayta şıqtı batqan kün, nur şaşıldı,/ Mıñ şükirlik Täñiriniñ bergenine. (206) 'Özgürlük kuşu, düşmanın keskin nişancısına av olmadan tekrar uçup geldi. Batan gün tekrar doğdu, nur saçıldı. Tanrı'nın verdiği binlerce şükür olsun.'

"Oyan! Dedin jurtıña,/ Bas köterip, tirlik kıl!" Aqıl ayttıñ ultıña:/ Tasta talas, birlik qıl. (203) 'Uyan, dedin yurduna, başkaldırıp yaşa. Halkına akıl verdin, dalaşmayı bırakıp birlik olun diye.'

Kewdede ot, işte jalın, közde jas,/ Küni tüni qayğı jutqan sorlı bas./ Saban tösek, dım, qarañğı jatağı,/ Nanı qara, şayı qara, qarnı aş. (206) 'Bedende ateş, içeride alev, gözde yaş gece gündüz kaygılanan zavallı. Samandan döşek, rutubet, yatağı karanlık. Ekmeği kara, çayı kara karnı aç.'

6.17. Asan Kayğı

Asan Kayğı, 15. yüzyıl Kazak edebiyatının en önemli isimlerinden biridir. Hayatı hakkında pek bilgi olmayan Asan Kayğı'nın adı halk arasında evliyaya çıkmış, Şokan Velihanov onu *Bozkır Filozofu* olarak adlandırmıştır (Altınmakas, 2014). Mağjan da bu büyük şahsiyete şiirlerinde yer vermiştir. Örnekler:

Asan Qayğı saldırğan/ Astraxanğa jeteyin... Asannıñ tawıp molasın./ Soğan tawap eteyin. (187) 'Asan Kayğı'nın yaptırdığı Astrahan'a varayım... Asan'ın mezarını bulup tavaf edeyim.'

Alaştıñ Asan Qayğı danışpanı/ Ketpegen Qandı Özek dep tipti tekke. (284) 'Alaş'ın dehası Asan Kayğı (Jaldözek için) boş yere kanlı su yatağı dememiş.'

7. Türk Coğrafyası

Mağjan'ın şiirlerinde Türk coğrafyasının tamamını görmek mümkündür. Şiirlerinde işlediği Turan mefkûresine canı gönülden bağlı olan Mağjan için halkın yaşadığı tüm topraklar, bu coğrafyada bulunan dağlar, aydın ve uçsuz bucaksız göller, halkları ve toprakları besleyen ırmaklar, denizler kutsaldır. Mağjan, bu coğrafi isimlerden bazılarında aşkla bahsetmektedir. Ona göre Türklerin ata yurdu olan Altay'dan, Anadolu'da yaşayan Oğuzların ulaştığı Akdeniz ve Karadeniz'e, Balamir ve Atilla'nın ulaştığı Balkanlar'a kadar tüm topraklar Türk yurdudur.

Onun şiirlerinde görülen coğrafi isimleri yalnızca Kazak coğrafyasında bulunan coğrafi isimler olarak değerlendirmek doğru değildir. Örneğin Ural Dağı her ne kadar Kazak coğrafyasından Kuzey Kutbu'na kadar uzanan sıra dağlar olsa da Mağjan bu dağı, Türk yurdu, kahraman Türk evlatlarını büyüten anne olarak işlemiştir.

Mağjan'ın şiirlerinde görülen coğrafyayı ve coğrafi isimleri şu şekilde göstermek mümkündür:

7.1. Ural Dağı ve Ural Nehri

Mağjan'ın üzerinde en çok durduğu coğrafi adlardan biri Ural Dağı ve Ural Nehri'dir. Bu ismi *Oral Tawı* 'Ural Dağı', *Tez Baram* 'Çabuk Gideceğim' ve *Oral* 'Ural' şiirlerinde görmek mümkündür. Örnekler:

*Qaraşı töñirekke moynın burıp,/ Altay, **Oral** boyında turğan Türik/ Atı da, zatı da joq, dıbısı joq,/ Joğalğan äldeqayda irip-şirip.* (42) ‘Altay, Ural boyunda yaşayan Türk, başını çevirip etrafına baksana. İsmi de cismi de sesi de yok, bir şekilde yıpranıp çürüyüp kaybolmuş.’

*Anamız bizdi ösirgen qayran **Oral**, /Moynın bur tuñğışıña, bermen oral!/ Qosılıp batır Türik balaları, /Taptatpa, jolın kesip, tizginge oral.* (42) ‘Ulu Ural, bizi büyüten annemiz, yüzünü ilk sahibine, bu tarafa dön. Kahraman Türk evlatları birleşin, (düşmana) çiğnetmeyin, yolunu kesip dizginine yapışın.’

*Uzun **Oral** – kün men tün şekarası,/ Bir jağı kün, bir jağı tün balası./ Arğı jağı - kök közdi jin uyası,/ Bergi jağı – Türiktiñ sar dalası* (173) ‘Uzun Ural, gündüz ile gecenin sınırı, bir tarafı güneşin, diğer tarafı gecenin çocuğu. Öte yanı gök gözlü cin yuvası, beri yanı Türk’ün uçsuz bucaksız çölü.’

7.2. Hantenri Dağı

Bu dağın adı Mağjan’ın *Türkistan* ‘Türkistan’ ve *Batır Bayan* ‘Batur Bayan’ şiirlerinde geçmektedir. Örnekler:

*Eriksiz er Türikti oyğa alarsıñ/ Kökke asqan **Xantünirige** qaray qaray* (169) ‘Göge yükselen Hantenri’ye baka baka çaresiz kahraman Türk’ü düşünürsün.’

*Bası egiz erke İleniñ: Keñes, Tekes/ **Tañiriniñ** tentek Tekes dämin tatqan* (294) ‘İli Nehri’nin başı ikiz nazlı, Kenes ve Tekes, Hantenri Dağı’nın tadını yaramaz Tekes tatmış.’

7.3. Balkaş Gölü

Mağjan’ın şiirleri içinde Balkaş Gölü’nün adı da *Türkistan* ‘Türkistan’ ve *Batır Bayan* ‘Batur Bayan’ şiirlerinde geçmektedir. Örnekler:

***Balqaştıñ** betin mänği merwert japqan.* (294) ‘Balkaş’ın üstünü ebedi bir inci kaplamış.’

***Balqaştı** bawırına alğan Tarbağatay.* (169) ‘Balkaş’ı sineline alan Tarbağatay’dır.’

7.4. Kazığurt Dağı

Bu isim sadece *Türkistan* ‘Türkistan’ şiirinde geçmekte ve Hz. Nuh’un gemisinin bulunduğu dağ olarak gösterilmektedir. Örnek:

***Qazığurt** kasiyetti taw bolmasa,/ Topanda Nuq kemesi toqtar qalay* (169) ‘Kutsal Kazığurt Dağı olmasaydı, tufanda Nuh gemisi nasıl dururdu?’

7.5. Akdeniz, Karadeniz.

Alıstağı Bawırına ‘Uzaktaki Kardeşime’ isimli şiirin Mağjan Jumabayuli’nin şiirleri arasında Türkiye Türkleri için özel bir yeri vardır. Bu iki isim de Mağjan’ın uzaktaki kardeşleri için yazdığı bu şiirde geçmektedir. Örnek:

*Altaydın altın küni erkeletip,/ Kelgende jolbarıs bop jaña er jetip,/ **Ak teñiz, Qara teñiz** ar jağına,/ Bawırım, meni tastap, qaldın ketip.* (83) ‘Kardeşim, Altay’ın altın güneşi seni şımarttığında, yetişip bir kaplan olduğunda beni bırakıp Akdeniz ve Karadeniz’in ötesine gittin.’

7.6. Seyhun ve Ceyhun

Bu iki nehir Mağjan’ın şiirlerinde farklı isimlerle anılmaktadır. *Oqıs* ismi Ceyhun’u *Yaqsart* ismi ise Seyhun’u karşılamaktadır. Aynı zamanda *Sırdariya* ‘Sirderya’ ismi de şiirlerde görülmektedir. Örnek:

*Ertede **Oqıs, Yaksart** – **Jeyxun, Seyxun**, /Türiktir bu ekewin dariya deytin./ Kiyeli sol eki suw jağasında/ Tabasıñ qasiyetti babañ beyitin.* (169) ‘Amuderya, Sirderya, Ceyhun, Seyhun, Türkler

bu ikisine önceden beri ırmak derler. Bu mukaddes iki suyun yakasında, mukaddes babanın mezarını bulursun.'

7.7. İdil, Yayık, İrtiş ve Yedisu

Bu nehirlerin ismi Mağjan'ın özlemle andığı geçmişi anlattığı *Ötken Kün* 'Geçmiş Gün' isimli şiirde geçmektedir. Bu nehirlerin içinde İdil'in yeri Mağjan için ayrıdır. Çünkü bu nehirle alakalı *Edil'de* 'İdil'de' ve *Edildiñ Sağasında* 'İdil'in Ağzında' isimli iki münferit şiir daha vardır. Örnekler:

Edil, Jayıq, Sırdariya, Belgili jurıtqa eski suw, Tätti, dämdi, tarmaqtı, Uzun Ertis, Jetisuw, Osi bes suw arası, Sariarqa degen jer edi. (42) 'İdil, Yayık, Sirderya yurtta meşhur olan eski ırmaklardır. Tatlı, lezzetli, kol kol, uzun İrtiş, Yedisu. Bu beş ırmak arasında Sariarka isimli yer var.'

Oynap turğan oqaday, Edildiñ beti aq ala. (186) 'Kıyırdayıp duran altın ipli ipek gibi İdil'in yüzü bembeyaz.'

7.8. Sariarka

Bu bölge Mağjan'ın şiirlerinde sıkça andığı, özlediği bir coğrafyadır. Özellikle *Sağındım* 'Özledim' isimli şiirinde şair hem Sariarka'yı hem de Sariarka'daki aydınlık gölü özlediğini ifade eder. Sariarka ismi 18 kez geçmektedir. Örnekler:

Tirilteyin alıp atam aruwağın, Tazartayın Sariarqamıñ topırağın. (61) 'Atalarımın ruhunu alıp dirilteyim, Sariarka'mın toprağını temizleyeyim.'

Jibermeydi qara temir qayırısız, Erkin dala Sariarqamıñ sälemin. (234) 'Acımasız kara demir özgür bozkırın ve Sariarka'nın selamını göndermiyor.'

7.9. Altay

Bu isim Mağjan'ın şiirlerinde genellikle Türklerin ata yurdu olarak gösterilir. *Alıstağı Bawırma* 'Uzaktaki Kardeşime' şiirinde ana olarak da gösterilir. Bu şiirde kaygıdan kan yutan kardeşlerine, *gel ata mirası altın tahta, Altay'a göç edelim* demektedir. Mağjan'ın şiirlerinde Altay ismi 24 kez geçmektedir. Örnekler:

Beyištey altın Altay eteğinde, Ertede alaş eli meken etken (248) 'Cennet gibi altın Altay'ın eteğinde eski zamanlarda Alaş halkı mekân tutmuş.'

Qaraşı töñirekke moynın burıp, Altay, Oral boyında turğan Türük, Atı da, zatı da joq, dıbısı joq, Joğalğan äldeqayda irip-şirip. (42) 'Altay, Ural boyunda yaşayan Türk, başını çevirip etrafına baksana. İsmi de cismi de sesi de yok, bir şekilde yıpranıp çürüyüp kaybolmuş.'

7.10. Sasık Köl

Şairin doğduğu yerdir. Bu nedenle şair, kaleme aldığı *Tuwğan Jerim Sasıqköl* 'Doğduğum Yer Sasıkköl' isimli şiirde buradan sevgi ve özlemle bahsetmektedir. Örnek:

Sasıq dep erkeletip at qoyğan köl, Ot suwğa iyeñ tügil, jat toyğan köl, Nazdanıp jüyrik minip, tarlan şüyip, Köksilder tus tus jaqtan at qoyğan köl. (5) 'Nazlandıra nazlandıra Sasık diye ad konulan göl, ota, suya sadece sahibinin değil yabancıların da doyduğu göl. Nazlanıp yürük atlara binilen, güzel atların süzüldüğü, yiğitlerin dört bir tarafa at koyduğu göl.'

7.11. Kökşetav

Mağjan, Kökşetav için ayrı bir şiir yazmıştır. Bu şiirde Kökşetav'ın kendisi için Tur Dağı gibi olduğunu ifade etmiştir. Kökşetav ismi bu şiirin dışında *Batır Bayan* şiirinde de geçmektedir. Örnek:

Aspanmenen tiresken,/ Täñirimen tildesken/ Kökşetawım bip-biyik. (143) Gökyüzü ile dalaşan, Tanrı ile söyleşen Köşetav'ım çok yüksek.'

7.12. Balkanlar

Mağjan'ın şiirlerinde Balkanlar hem ulaşılması arzulanan yer hem de Cüci ve Subutay'ın yerle yeksan ettiği coğrafya olarak geçmektedir. Örnek:

Älpige barğam Altaydan,/ Balqanğa barğam Qıtaydan (49) 'Altay'dan Alpler'e, Çin'den Balkanlara gideceğim.'

Zawlap, örlep aspanğa,/ Älpiden äri asqan da/ Ottı Atilla, Balamer/ Men edim. Tağı barğanda/ Oyran salıp Balqanğa/ Jolbarıs Joşı, Sübitay er/ Şalğay-şalğay jer şalıp,/ Basıldım biraz ot alıp. (49-50) 'Alevlenip gökyüzüne yükselerek Alp Dağlarını aşan, ateşli Atilla da Balamir de; yine Balkanları yerle yeksan edip ilerleyen, uzak uzak yerleri hafif bir ateşe veren kaplan Cüci, Er Subutay, ben idim. Biraz ateş alıp da duruldum.'

7.13. Alatav

Bugün Kırgızistan'da bulunan Aladağ (Alatav) için Mağjan özel bir şiir yazmış ve bu dağı Kırgızların mekânı olarak göstermiştir. Örnek:

Şınđarın Alatawdın jel jaylağan/ Jel emes, qalın Qırğız el jaylağan. (166) 'Aladağ'ın doruklarını rüzgâr mekân tutmuş, rüzgâr değil, kalabalık Kırgız halkı mekân tutmuş.'

7.14. Asya

Şiirlerde bir defa geçen Asya, Kazaklara ait olması gereken bir yer olarak gösterilir. Örnek:

Arbañdağan Aziya -/ Jalınday jalaw soniki,/ Endeşe Qazaq seniki! (182) 'Ağır ağır giden Asya, alev gibi bayrak onundur, öyleyse Kazak, senindir.'

7.15. Astrahan

Mağjan'ın şiirlerinde Astrahan, Asan Kaygı'nın imar ettiği bir yer olarak gösterilir. Örnek:

Asan Qayğı saldırğan/ Astraxanğa jeteyin... Asannıñ tawıp molasın,/ Soğan tawap eteyin. (187) 'Hasan Kaygı'nın yaptırdığı Astrahan'a varayım... Asan'ın mezarını bulup tavaf edeyim.'

7.16. Türkistan

Türkistan ve Turan kavramları Mağjan'ın şiirlerinde aynı kavram olarak değerlendirilmiştir. Mağjan'ın şiirlerinde Türkistan sözcüğü 10 defa geçmektedir. Bu kelime *Türkistan* 'Türkistan' ve *Eski Türkistan* 'Eski Türkistan' şiirlerinin dışında *Ertegi* 'Masal' isimli şiirde de geçmektedir. Örnekler:

Türkistan – eki dünyeye esigi ğoy,/ Türkistan er türiktiñ besigi ğoy./ Tamaşa Türkistanday jerde tuwğan, Türiktiñ Täñiri bergen nesibi ğoy. (168) 'Türkistan iki dünyanın kapısı, yiğit Türk'ün beşiğidir. Ne güzeldir Türkistan gibi yerde doğmak, Tanrı'nın Türk'e verdiği nasibidir.'

Ertede Türkistandı Turan desken,/ Turanda er Türigim tuwıp ösken./ Turannıñ tağdı bar tolkımalı,/ Basınan köp taşama künder keşken. (168) 'Önceden Türkistan'a Turan demişler, Turan'da yiğit Türk'üm doğup büyümüş. Turan'ın dalgalı bir kaderi var. Başından çok ilginç günler geçmiştir.'

7.17. Buvrabay Gölü

Buvrabay Gölü de Mağjan'ın özellikle Abılay Han ile ilişkilendirerek işlediği coğrafi isimlerden biridir. Şiirlerde 12 defa geçmiştir. Örnek:

Solardıñ ortasında Buvrabay köl/ Möp-möldir döp-döngelek uqsaydı Ayğa./ Buvrabay – Arqa aralı, jer erkesi,/ Ertede qonıs bolğan Abılayğa. (274) 'Bunların içinde Buvrabay Gölü dupduru,

yusyuvurlak, aya benzer. Yeryüzünün nazlıları Buvrabay ve Arka adası önceden Abılay'a mekân olmuş.'

7.18. Okjetpes Dağı

Mağjan Jumabayulı'nın şiirleri içinde *Oqjetpestiñ Qıyasında* 'Okjetpes'in Yamacında' isimli bir şiir vardır. Bu şiirde Kenesarı Han'dan bahsedilir. Mızrak gibi olan Okjetpes Dağı'na sadece Kenesarı Han'ın ayak bastığı dile getirilir. Tamamı bu şiirde olmak üzere Okjetpes ismi Mağjan'ın şiirlerinde 10 defa geçmektedir. Örnekler:

Qıyasımen bult quşqan Oqjetpestey/ Basqa taw oydı aspanğa örletpeydi. (306) 'Başka dağlar yamaçlarıyla bulutu kucaklayan Okjetpes gibi düşünceleri gökyüzüne yükseltmez.'

Nayzaday Oqjetpestiñ qıyasına/ Jalğız-aq Kenekem ğoy qadam basqan. (306) 'Mızrak gibi olan Okjetpes'in yamacına sadece Kenesarı'm ayak basmış.'

8. Sonuç

Mağjan Jumabayulı'nın şiirlerinde pek çok konuyu görmek mümkündür. Aşk, özlem, vatan sevgisi, halkın o zamanki durumu, halkın içinde bulunduğu durumdan kurtulması için gerekli olanlar, tarih, tarihî kahramanlar Mağjan'ın şiirlerinde en çok işlediği konular arasında sayılabilir. Rusya'nın emenliğine giren Türk halklarının geçmişinin yok sayıldığı bir dönemde Mağjan'ın şiirlerinde tarihe ve tarihî kişiliklere yer vermesi, âdeti, bu duruma isyan niteliğindedir.

Şairin şiirlerinde özellikle üzerinde durduğu Türklük ve Türklükle ilgili kavramlar tarih konusunun içinde değerlendirilebilir. O, bu kavramları şiirlerinde işlerken hem bir tarih bilinci oluşturmak istemiş hem Kazak halkının geçmişten kopuk bir halk olmadığını gözler önüne sermiş hem de *Alıstağı Bawırma* 'Uzaktaki Kardeşime' isimli şiirinde söylediği gibi tüm Türkleri tekrar ulu bütünün içinde görmek arzusunu yansıtmıştır.

Mağjan'ın şiirlerinde işlediği Türklük sadece Kazaklar veya Türkistan coğrafyasında bulunan Türklere hasredilmiş bir Türklük değil, Türklerin tarih sahnesine çıktığı ilk andan şairin yaşadığı döneme kadar uzanan zaman ve coğrafyalardaki bütün Türkleri kapsayıcı bir Türklüktür. *Türkistan* 'Türkistan', *Oral Tawı* 'Ural Dağı' *Qazaq Tili* 'Kazak Dili' gibi şiirlerde bu durumu açık şekilde görmek mümkündür. Zeki Velidi Togan'ın da söylediği gibi Mağjan'ın şiiri bütün Türklere hitap eden bir şiirdir.

Mağjan'ın şiirlerinde işlediği Kazak kimliğini de Türklüğün içinde değerlendirmek gerekir. Çünkü şair, Kazakları da Türklüğün bir parçası olarak görmüş ve değerlendirmiştir. Mağjan'ın bütün şiirlerinde bu Kazak kimliği görülmekle birlikte *Bayan Batır* 'Batur Bayan', *Ertegi* 'Masal', *Oqjetpestiñ Qıyasında* 'Okjetpes'in Kenarında' gibi destanlarında bu konunun daha baskın şekilde işlendiği görülmektedir.

Mağjan, şiirlerinde Türklük konusunu çok geniş bir kültürle işlemiştir. Bu konuyu, tarihî kişiliklerden hükümdarlara, efsanevi kahramanlardan Kazak hanlarına; Balkanlardan Tanrı Dağları'na; Asan Kayğı'dan Abay'a uzanan çok geniş bir perspektif ile işlemiştir. Bu konuyu işlerken o zamanın Türk dünyasından haberdar olduğu da anlaşılmaktadır. *Alıstağı Bawırma* 'Uzaktaki Kardeşime' şiiri bunun göstergesidir. Aynı şekilde Azerbaycan'ın büyük müelliflerinden Mirza Fethali Ahundzade'nin *Aldanmış Kevakib veya Hikayet-i Yusuf Şah* isimli eserini *Jüsip Xan* ismiyle Kazakçaya uyarlayarak yayımlaması da bu durumun başka bir göstergesidir.

Mağjan Jumabayulı'nın şiiri, Jüsipbek Aymavıtulı'nın da söylediği gibi, çok büyük bir kültürün şiiridir. Mağjan da bu büyük kültürün içinde Türklük konusunu, Türk dünyasının bütün şairleri içinde, en veciz, en şairane şekilde işleyen şairlerin başında gelen isimlerdendir.

Kaynakça

- Abdujabbarqızı A. O. (2014). *XX ğasır bas kezindeki Qazaq poeziyasındağı Türkişilik ideyanıñ körinisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Āl-Farabi Atındağı Qazaq Ultıq Universiteti, Almatı.
- Altınmakas, L. (2014). *Hanlık devrinden günümüze örneklerle Kazak edebiyatı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Asqarov, Ā, Elewkenov, Ş., Qasqabasov, S., Rawşanov, E., Şapiyğıy, M. (2002). Tüsinikter. Ş. Elewkenov (Ed.), *Mağjan Jumabayev köp tomdıq şıǵarmalar jıynağı birinşi tom içinde (187-202)*. Almatı: Jazuwşı.
- Avezov, M. (1996). Mağjandı süyemin. M. Bazarbayev (Ed.), *Mağjan Jumabayev şıǵarmaları 2-3 içinde (ss. 407)*. Almatı: Bilim.
- Aymavitulı, J. (1996). Mağjannıñ aqındıǵı tuwralı. M. Bazarbayev (Ed.), *Mağjan Jumabayev şıǵarmaları 2-3 içinde (ss. 365-367)*. Almatı: Bilim.
- Ābdimanulı, Ö. (2010). *XX ğasırdağı Qazaq ädebiyatınıñ alǵaşqı kezeñi*. Almatı: Qazaq Universiteti.
- Duvlatov, M. (2013). Qazaqtıñ tariyxı. J. İsmäğulov (Ed.), *Mirjaqıp Duwlatulı altı tomdıq şıǵarmalar jıynağı-2 içinde (ss. 62-64)*. Almatı: Mektep.
- Elewkenov, Ş. (2002). Mağjan Jumabayev (1893-1938). Ş. Elewkenov (Ed.), *Mağjan Jumabayev köp tomdıq şıǵarmalar jıynağı birinşi tom içinde ss. 5-31*. Almatı: Jazuwşı.
- Ercilasun, A. B. (1998). Deli Dumrul ile Kazakların Korkut atası arasında bir mukayese. *Milli Folklor*, 37, 13-16.
- Haniöǵlu, M. Ş. (2012). Türkçülük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (C. 41, s. 551-554)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Jandıbayev, Ğ. (Ed.) (2013). *Mağjan Jumabayev şıǵarmaları 1-tom*. Almatı: Jazuwşı.
- Jumabayulı, M. (2013). Pedagogika. Jandıbayev, Ğ. (Ed.), *Mağjan Jumabayev şıǵarmaları II-tom içinde (26-147)*. Almatı: Jazuwşı.
- Kınacı, C. (2011). Kazak şairi Mağcan Cumabayoǵlu'nun şiirlerinde “kendi” ve “öteki” imajı. *Turkish Studies*, 6(3), 1663-1678.
- Koç, K., İşina, A, Korganbekov, B. (2007). *Kazak edebiyatı-2*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Moidabayeva, D. (2002). Kazaklardaki cüzlük sistemi ve tarihçesi üzerine bir inceleme. *Bilig*, 21, 27-44.
- Mutlu, H. K. (2017). Mağjan Jumabayev ve “Türkistan” şiiri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 56-66.
- Omarbekov, T. O. (Ed.). (2016). *Qazaqstan (Qazaq Eli) tariyxı-3*. Almatı: Qazaq Universiteti.
- Sarınay, Y. (2012). Turan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C. 41, ss. 407-408)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tamir, F. (1993). *Mağjan Jumabayev öleñderi (Mağjan Jumabayulı'nın şiirleri)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Tamir, F. (2002). Kazak hanlığı. *Türkler Ansiklopedisi (C. 8, ss. 1129-1141)*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Tansu, Y. E. ve Özdemir, R. (2017). Kenesarı isyanı (1837-1947). *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3(3), 208-220.
- Tasmağambetov, İ. N., Tánjin, M. M., Asqarov, Ä. A., Äbdildin, J. M. Äwezov, M. M., ve diğerleri (2004). *Qazaq ädebiyetiniñ äarıyxı 7- tom keñes дәwiri*. Almatı: Qazaqparat.
- Taşığıl, A. (2018). *Kök Tengri'nin çocukları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Toğan, A. Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve yakın yarihi*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Turan, O. (2003). *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.